THOMAS MANN som radikal demokrat

EFTER NEDERLAGET, kejsardömets fall och republikens upprättande inträdde hos många tyskar, för vilka Thomas Mann kan sägas vara representativ, en successiv ändring av den politiska inriktningen. Man godtog demokratin, eller kallade åtminstone för demokrati något som man godtog. Partipolitiskt var framför allt tyska folkpartiet en samlingspunkt för dessa något tveksamma demokrater; bland de intellektuella som gav parollen var män som Max Weber och Meinecke. Orsakerna till denna förskjutning kan här ej utredas. En av förutsättningarna var säkerligen att den tyska republiken blev mindre betänklig ur borgerligt-samhällsbevarande synpunkt än man befarat; i viktiga hänseenden förblev regimen konservativ. En annan förutsättning var att denna regim i samband med de extrema strömningarnas växande styrka mindre kom att te sig som kejsardömets revolutionära motpol än som ett värn mot bolsjevismen.

I "Betrachtungen" hade Mann med en dialektik som är ren ordkonst förklarat att han kunde gå med på "Tyskland som res publica", men att "Tyskland som republik, som dygdestat med samhällsfördrag, demokratisk folkregering och 'individens fullständiga uppgående i gemenskapen'... det vore det förskräckliga". Några år senare, i november 1922, slutade han ett tal i Berlin, vid Gerhart Hauptmanns sextiårsdag, med ett leve för republiken.

Detta tal, "Von deutscher Republik", är Manns mest egenartade politiska insats. Det präglas icke blott av en till det yttersta driven problematik, av osäkerhet och en till ren oreda gränsande nyanseringsvilja, utan också av bisarra infall och formuleringar. Den tyske romantikern Novalis och demokratins store diktare i Amerika, Walt Whitman, får tjäna som stöd för en tankegång vars centrala drag är tron på möjligheten att förena "det inre livet" med offentlig verksamhet, musik och politik, kultur och stat. Novalis har som intellektuell romantiker, Whitman som diktare och demokrat visat att de motsättningar om vilka Mann förut talat kan övervinnas, att en kompromiss, eller rättare en syntes, är möjlig. Denna syntes är humaniteten, den tyska medellinjen "mellan mystik och etik, innerlighet och statlighet, mellan dödsförbundet förnekande av det etiska, borgerliga... och en filiströs förnuftsdyrkan". Såsom Olle Holmberg påpekar, är det här fråga om en medelväg mellan "kultur" och "civilisation", sådana dessa begrepp fattats av Mann under kriget. Den demokratiska republiken är den upptäckta syntesens symbol; denna statsform skall tjäna som ram för den sammansmältning av egenskaper och tendenser som just för tyskarna är möjlig.

Ett par karaktäristiska detaljer i talet bör bringas i erinran. Mann ställer mot varandra den anspråkslöse presidenten Ebert och den teatraliske kejsaren; han säger sig ha iakttagit dem båda i representativa funktioner och har vunnit insikten "att demokrati kan vara något tyskare än kejserlig galaopera". Mera egenartad är en annan metod att försvara republiken. Mann talar i omskrivande och subtila ordalag om den "grekiska kärlek" som blivit särskilt vanlig under och efter kriget och som antas bilda ett föreningsband inom de monarkistiska och nationalistiska ungdomsförbunden. Denna politiska inriktning är, fortsätter Mann, felaktig. "Harmodios och Aristogeiton var demokrater... och den främsta motsvarigheten i modern tid är Walt Whitman." Den homosexuella formen av erotik är därför "republikens sak"; den svarar mot "enheten av stat och kultur". Även pederastin mobiliseras alltså till demokratins tjänst.

I ett förord till "Von deutscher Republik" förklarade Thomas Mann att föredraget icke var ett tecken på sinnesändring. Han hade "kanske ändrat sina tankar", men icke sitt sinne; med typisk dialektik tillade han att om han uttalat satser av annat innehåll än i "Betrachtungen", så "ligger däri blott en motsättning mellan tankarna, icke inom författaren själv".

Att "Von deutscher Republik" fastslår en väsentlig åsiktsändring är ostridigt. Men man förstår likväl Manns känsla av att blott ha gått vidare på vägen. Med kriget hade Mann blivit politiker — han såg i Tyskland, rättare i det stridande Tyskland, en syntes av de begrepp vilkas motsättning hela hans verksamhet som diktare inriktats på att betona. Att demonin blev det accentuerade i denna syntes var under kriget självfallet, likaså att Tysklands kamp framstod som ett försvar av det opolitiska mot demokrati och västmaktscivilisation. Med nederlaget och freden föll denna speciella konstruktion, men tron på det tyska folket såsom den stora syntesens bärare lyckades Mann bevara i ny form. Accenten låg nu på det borgerliga, det humana, Ebert ersatte Fredrik den store, den fredliga demokratin blev formen för "det inre livet", för musiken. Diktaren förvandlas, för att bruka en förenklande fras, från nationalist till patriot. Ännu kände han sig knappast som politiker i den meningen att han stred för en åskådning mot en annan åskådning; han såg sig fortfarande som talesman för ett i huvudsak enigt folk.

En några år senare publicerad uppsats, "Kultur und Sozialismus", företer också i all sin korthet komplicerade tankegångar. På ett par punkter innehåller den dock ytterst klargörande uttalanden. Viljan att sammansmälta "kultur" och "civilisation" blir nu uttryckligt proklamerad. "Kultur" är en inriktning på den enskildes förfining och förädling, på "räddningen" av hans själ, på hans fördjupade individualisering; även om tanken är att detta indirekt skall komma gemenskapen till godo, har "kulturen" väsentligen en "egoistisk-individualistisk karaktär". En förening med "civilisationen", den samhälleligt verksamma dygden, är därför nödvändig. Den tyska kulturtron har alltid i den marxistiska socialismen sett något främmande och motbjudande, med fog, ty denna innebär att den antipolitiska kulturella folkgemenskapen skulle sprängas av klasskampen. (Mann laborerar här med sociologen Tönnies begrepp "Gesellschaft" och "Gemeinschaft", vilket gör att ett exakt återgivande av hans tankegång på svenska skulle kräva alltför stort utrymme.) Socialismen har emellertid vunnit sådan styrka och innefattar så stora värden att man måste komma den till mötes genom eftergifter. I sin extrema form betyder visserligen socialismen-kommunismen det orimliga att samhällsidén-civilisationen ensam skulle kunna rädda människorna, men en kompromiss eller syntes är tänkbar mellan den konservativa kulturprincipen och den revolutionärt kollektivistiska principen, mellan Grekland och Moskva, mellan Marx och Hölderlin. Denna nya, mera antydda än utförda syntes bör, synes det, sättas i relation till den allmänna tendens till samgående med Ryssland som under 1920-talet gång efter annan framträdde i tysk politik. Om någon kommunism eller ens någon socialism är här icke fråga, men väl om en kompromiss mellan kultur och civilisation, varvid ordet civilisation fattas på ett annat sätt än under kriget — icke såsom västerländsk demokrati, utan som total kollektivism.

Att dröja vid Manns litterära verk under tiden efter första världskriget är icke ovillkorligen nödvändigt, eftersom Mann i så många rent politiska skrifter framburit sin uppfattning. Men ett par allmänna synpunkter och intryck bör redovisas. Den speciella personliga problematik — brytningen mellan liv och konst, omedelbarhet och genomskådande — som präglade böckerna före världskriget framträder icke med samma styrka i den senare produktionen. Andra problem, som det skulle föra för långt att närmare ingå på, träder i stället. Icke minst är den idépolitiska debatten framträdande, och den utmärkes av en klarhet och öppenhet som vittnar om Manns egen "politisering". I "Der Zauberberg" är meningsbrytningarna mellan Settembrini och Naphta — ofta mera sinnrika än inträngande — väsentliga; Naphta, som onekligen i stort sett har övertaget, kan möjligen i viss mån personifiera den syntes "mellan Marx och Hölderlin" som antydes i "Kultur und Sozialismus". Också i Josefböckerna och "Lotte in Weimar"/ skymtar de politiska problem som sysselsatte Mann. En ingående undersökning av allt detta har så vitt bekant inte försökts — det är ett överväldigande rikt område som här öppnar sig för forskaren.

*

Med nationalsocialismens uppmarsch och seger inträder Thomas Mann i ett nytt skede av politiskt ställningstagande. I än högre grad än under det första världskriget får dialektiken och problematiken vika. Avståndstagandet blir ovillkorligt, restlöst. Det läge uppkommer som Mann skildrat redan i "Der Tod in Venedig": den åldrande Aschenbach, som frånsagt sig "varje sympati med avgrunden", som förkastar satsen "att förstå allt är att förlåta allt" och som får känslan av "den återvunna omedelbarhetens under". Anden har, skriver Mann i "Das Problem der Freiheit" (1939) inträtt "i en moralisk tidsålder... i en tidsålder av förenkling och högmodslöst urskiljande av gott och ont. Det onda har uppenbarat sig för oss i en vildhet och gemenhet sådan att våra ögon har öppnats för det godas värdighet och enkla skönhet — och vi har fäst vårt hjärta därvid och låter oss av ingen finess hindras från att bekänna det". Dessa satser är typiska, både i sitt klara ställningstagande och i det kvardröjande drag av medvetet raffinemang som kommer diktaren att betona att detta ställningstagande inte bottnar i naivitet.

Manns beröringspunkter med nazismen har påpekats. Hans angrepp på ande, förnuftstro, civilisation, hans förhärligande av demonin, hans skepsis, som skulle bli nihilism om den hade drag av verklig förtvivlan, gör sådana erinringar förståeliga. Han har några gånger talat om "det tredje riket" — år 1915 betecknades därmed "syntesen av makt och ande". Att ur hans böcker från första kriget sätta hop ett tal som väl skulle ha passat en bildad och konstnärligt begåvad Hitler är inte svårt. Men trots allt detta är det uppenbart att Mann alltid stått de handlingar och läror främmande som framträtt som nazism. Detta icke främst på grund av det humanitära draget hos Mann — i "Friedrich" och "Betrachtungen" var det föga markerat — utan därför att försvaret av "det inre livet" varit det för Mann väsentliga. Hans individualism, för att använda en kliché vars djupa innehåll i detta fall tillräckligt angivits, drev honom till politiken, till en politisk strid mot politikens välde. Samma värdering dominerade då han efter kriget trodde sig kunna finna en syntes mellan "kultur" och demokrati eller till och med mellan "kultur" och socialism. Vad han fruktat och avskytt hos demokrati och socialism fanns i oändligt mycket högre grad hos nazismen. Denna betydde en politisering utan gräns och utan återvändo, ett totalt uppgående i gemenskapen — och vilken gemenskap. På varje punkt måste Mann, det är för tydligt för att behöva utföras, känna det nazistiska kollektivet såsom ett dödligt hot mot "det inre livet" och all den — trots allt — borgerligt förfinade problematik det ordet omfattade.

Med det absoluta förkastandet av nazismen följde en tendens att flytta över alla de älskade dialektiska orden till det andra lägret. Nazismen var varken kultur eller civilisation, varken borgare eller konstnär, varken själ eller ande, den stod utanför den magiska kretsen och kunde brännmärkas blott med hårda och vardagliga ord. Mann har icke glömt sin ordkonst då han fördömer nazismen, men den kommer icke till uttryck i en dialektik av den kända typen, utan i ett profetiskt hopande av stränga omdömen.

Å ena sidan ledde detta till att Mann i sitt tal om de rörelser och makter som motstod nazismen gärna som honnörsord begagnade ord som tidigare, särskilt före "Von deutscher Republik", varit problematiska och av vilka endast det ena i en given situation varit tveklöst värdebetonat. Å andra sidan blev följden att han helt, och utan språkliga subtiliteter, godtog den regim som framstod som nazismens bekämpare. Han blev demokrat — enligt vanligt språkbruk och utan förbehåll. Detta innebär ur viss synpunkt både en politisering och en internationalisering. Mann sade sig visserligen stundom företräda det "sanna" tyska folket, men han kunde icke på samma sätt som förut i Tyskland eller den "sanne" tysken se den syntes som redan förelåg eller skulle frambringas. Han blev för första gången talesman för en politisk åskådning, bärare av ett budskap till alla folk. Den tyske borgaren och konstnären blev internationell demokrat och framstegsman.

Med det sagda är redan antytt att Manns skrifter efter nazismens uppstigande är mindre invecklade och därför mindre intressanta än hans tidigare politiska arbeten. Föredrag som "Vom kommenden Sieg der Demokratie" och "Das Problem der Freiheit" ger i utsökt form ett ganska elementärt och ordinärt försvar för demokratin. Ofta ersättes de gamla dialektiska motsatsparen med det slags resonemang enligt vilket det som prisas kännetecknas med positiva värdeord och det som angripes med nedsättande attribut. Demokratin säges, för att nämna ett par exempel, icke vara intellektualistisk "i gammal och övervunnen mening", den är intellektualistisk i "ny och modern" mening, ty den kräver ett "med livet och handlingen förbundet tänkande" (den sist citerade frasen var för övrigt karaktäristisk även för nazistiskt uttryckssätt). Den frihet som är alltför stor kallas helt i samma stil för "libertinage". Mann har med en emfas som kan förklaras av den amerikanska miljön tagit avstånd från obegränsad ekonomisk frihet och krävt en social demokrati; kravet betecknas som i grunden konservativt, därför att dess förverkligande hindrar nazism och kommunism att vinna insteg. Kristendomen som demokratins vägröjare och garant har Mann under denna tid hyllat utan reservation.

Som demokrat har alltså Thomas Mann knappast djupare motiverat eller klarare preciserat den syntes som han sedan sitt första politiska framträdande strävat till. Någon originell och utformad åskådning har den "opolitiske", som sedan trettio år deltagit i politisk debatt, inte nått. Den stora, för Mann karaktäristiska syntesen är personlig. Han har gjort intensiva och betydelsefulla politiska insatser samtidigt som han förblivit en av världens mest djupsinniga skönlitterära författare. Tonio Kröger kunde inte ana att han en gång skulle bli något av en konferensman, en föredragshållare i politiska ämnen, en person som svarade på enquêter om demokrati och diktatur. Men ingen kan misstänka att hans utveckling skett på bekostnad av "det inre livet".

Herbert Tingsten

(Två tidigare artiklar har ingått i Herbert Tingstens nu avslutade serie om Thomas Mann: "Thomas Mann som politiker" den 28 september och "Thomas Mann som konservativ nationalist" den 30 september.)

Vid Henrik Schücks död

Vid budskapet om Henrik Schücks död tänker man på det gamla ordet om människans sjutti- eller åttiåriga liv, som då det bäst varit haver har varit möda och arbete. Texten passar och passar inte i detta fall, ty lägger man däri in tanken att möda är detsamma som bitterhet och arbete detsamma som plåga, så har den ingen tillämplighet på den man som nu fällt pennan ur handen och lagt sitt lärda huvud till ro. Arbete var säkert för Schück en glädje och inte en suckan. Om den saken vittnar varje sida som han har skrivit, och det blir — man gissar på en höft — mellan tjugu och trettio tusen vittnen. Att läsa och skriva var för honom att andas, att leva och att vara frisk. När han vilade, påstod han, rättade han korrektur. Han har skrivit så mycket att man med rätta har sagt att bara det att ha läst allt vad han har publicerat är att vara en bildad man. En bibliografi över hans skrifter, som gavs ut till hans åttiårsdag, var på nittio stora sidor. Såg man honom utanför de stockholmska och uppsaliensiska arkivens och bibliotekens för honom naturliga krets, så var det en given sak att han begagnade också de kortaste visiter till att forska i vad orten kunde bjuda av litteraturhistoriskt och kulturhistoriskt material. Hans oerhört omfångsrika och innehållsrika minne fylldes på in i det sista, och vad som kom dit kombinerades, tolkades, preparerades, omsattes till böcker och uppsatser. Liksom i den magiska kvarnen som diktarna har skrivit om blev dammiga dokument — gubbe in, gosse ut! — i hans hjärna förvandlade till levande historia. I en jätteström av storverk och småskrifter har han varit sitt folks lärare och ciceron i både världslitteratur och svensk litteratur. Sida vid sida står hans volymer på hyllorna som soldater mot barbariet för så vitt barbariet är trångsyn i tid och rum, vare sig sen trångsynen är den lärde pedantens i hans skrubb eller den journaliära människans principiella obildning rörande allt som inte står tryckt på dagens almanacksblad. Henrik Schück bläddrade i seklernas bok, där bladen är årtionden.

Henrik Schück var född 1855, ungefär mittemellan Strindberg och Heidenstam, om man ser på kronologin litterärt. Han hade åttitalets smak för verklighet och förnuft, nittitalets historiska sinne och lidelse. Han applicerade en del av åttitalismen på historismen, strök definitivt spåren av äreminne ur vitterhetshistorien och förde vetenskapen bort från den metafysiska spekulationen, som i hans fack hette teoretisk estetik och var något ganska skräckinjagande. Då han betraktade litteraturen såg han den i dess ekonomiska och sociala sammanhang, och den materialistiska historieforskningens adepter, som ofta öser ur mycket konstgjorda brunnar, skulle kunna få goda impulser av honom. Allt detta är, om man så vill, åttitalsanda, och Schück deltog också mera direkt i åttitalskampen. Han skrev bl. a. en liten satirisk diktsamling om C. D. W., "Några sånger Davids", men därmed och med några andra små parodier slutade också hans ingripande i det aktuella litteraturlivet. Man är deltagare eller iakttagare. Schück var iakttagaren, och hans iakttagelse sökte sig helst till tider där den är svår och forskningskrävande. Hans första kärlek som vetenskapsman är den äldsta eller i varje fall äldre svenska litteraturen. Långt senare lade han också 1800-talet under sig och skrev, visserligen ibland utan Minervas inbjudan, om Tegnér, Atterbom, Strindberg och deras samtida. Till det nyaste gick han ogärna fram, och det torde även i de s. k. "dagens frågor" finnas ovanligt få uttalanden av honom. Många yttrar sig om sådant, och han hade kunnat göra det om han hade velat. Det är en viss stilfullhet i avståendet.

Den första litteraturhistoriska uppsats som Schück skrev — eller den första han ville vidkännas — stod i Nordisk Tidskrift 1878 och handlade om Fryxells Bellmansframställning. Den börjar med konstaterandet att "den litteraturhistoriska forskningen i vårt land kan ej sägas ha gått i jämnbredd med den övriga vetenskapliga utvecklingen". Den som säger det var den kommande mannen, han som skulle göra't. Schück och Levertin och Warburg gjorde litteraturhistorien till en allmänt ansedd vetenskap och en vetenskap på modet. Kanske gick utvecklingen inte riktigt som de hade tänkt sig, ty i valet mellan de tre vetenskapliga möjligheterna att se till det hela, att se till delen och att se till det hela i delen kom kanske alltför många av efterföljarna att hamna hos möjligheten nummer två. Att inte Schück gjorde det vet man. Hans naturliga ämnen är världslitteraturen och svenska litteraturen. Han är på en gång en stor vetenskapsman och en stor vetenskaplig författare. Kanske får man hans kompositions- och framställningskonst, även hans kvickhet och lite fräna realism, friskast och mest fängslande i några av hans mindre böcker, t. ex. de om Wivallius eller Gustav III, men det var i de väldiga svepen, de stora överblickarna som hans mästerskap, särskilt under de senaste decennierna av hans liv, med största förkärlek sökte sig fram.

Intressant

ny bok av

MÅRTEN EDLUND

Han som väntade

"Mårten Edlund blandar motivens cocktail med lätt hand, säker i språket, då och då klämmande till med en bild som fastnar. Kvickhet, gratie, verklighetsstudiets borrverktyg är inte okända ting för honom ...

Han är inte bara poet, utan också en man som många gånger inte nekar sig intelligenta formuleringar."

Olle Holmberg i D. N.

5:75

BONNIERS

En modern klassiker en folklig författare

— hans tio första romaner nu till populära priser!

Nu komplett

VILHELM MOBERG

Romaner i folkupplaga

Vilhelm Mobergs sant folkliga diktning har funnit hängivna beundrare inom alla samhällslager. Den har den form som tusenden förstå och tillfredsställer samtidigt den fordrande kritiken.

Vilhelm Mobergs Romaner i folkupplaga blir en romansvit som ägaren får mycken glädje av. Den kommer inte att stå orörd på hyllorna, utan kommer att läsas och läsas om.

UTSTYRSEL:

Volymerna finns dels häftade med omslag i gulrött och en vacker grå färgton samt uttrycksfulla vinjetter av Uno Stallarholm, dels inbundna i klotband, hållet i en varm, rödbrun färgton med mörkare randning, rygg och hörn i ljusbeige klot, samt skyddsomslag med samma utseende som det häftade omslaget.

Pr vol. 3:25

inb. 5:50

Upplagan omfattar:

- ☐ RASKENS, 2 vol.
- ☐ LÅNGT FRÅN LANDSVÄGEN
- ☐ DE KNUTNA HÄNDERNA
- ☐ A. P. ROSELL, BANKDIREKTÖR
- ☐ MANS KVINNA
- ☐ SÄNKT SEDEBETYG, 2 vol.
- ☐ SÖMNLÖS, 2 vol.
- ☐ GIV OSS JORDEN!
- ☐ RID I NATT!
- ☐ SOLDAT MED BRUTET GEVÄR, 3 vol.

Till ....
(Ifyll här bokhandelns namn)
eller, om bokhandel ej finns på platsen, till ALBERT BONNIERS FÖRLAG, Sthlm. V. g. sänd
.... ex. här ovan i ☐ markerade vol. hft. à 3:25, inb. à 5:50.
(V. g. markera om hft. ell. inb. ex. avses)
Till priserna kommer porto vid postförsändelse.
Namn och titel ....
Adress .... D. N.

BONNIERS

Ny Facklitteratur

WESTLINGS BOKAVD., ÖREBRO.

Sänd mig Eder katalog över

TEKNISK LITTERATUR

Namn ....

Adress .... D. N. 4/10

Årets stora prisroman

vann den svenska publiken redan första dagen

Moderskärlekens stora roman — skriven för alla mödrar i världen.

Synnöve Christensen

MOR MARIA

9:50, inb. 13:50

"Ett försök att kartlägga det oåtkomliga väsen, att tyda den personliga gåtan hos mänsklighetens stora modersgestalt måste väcka intresse om det är gjort med konstnärlig energi och psykologisk fantasi ... Och Synnöve Christensen har vördnad och gripenhet inför den fattiga moder som i stallet födde sitt barn." *Ven Nyberg i Sv. D.*

". . . ställer kvinnans instinktiva kärleksvisdom mot mannens stridslystet negativa jagiskhet." *Artur Lundkvist i St.-T.*

Belönad med stora skandinaviska romanpriset 1947

25 000 kr.

Wahlström & Widstrand

© Tingstensamlingen Publicerad med tillåtelse av Dagens Nyheter AB.